

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI TÉMACSOPORTJA

EARLY HUNGARIAN HISTORY RESEARCH GROUP OF THE RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

Sudár Balázs

PhD, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
sudar.balazs@abtk.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A 2000-es évek elején a magyar őstörténet-kutatás helyzete alaposan megváltozott. Új, meghatározó jelentőségű régészeti leletek kerültek felszínre, a kutatásba berobbant az archeogenetika, a volt Szovjetunió számos utódállamában szabadabb lett a kutatás. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a történeti adatok újraértelmezése is. Mindehhez járult a fokozódó társadalmi érdeklődés és az ezt kiszolgáló tudományon kívüli nézetek elburjánzása. Ilyen közegben jött létre 2012-ben az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjában a Magyar Őstörténeti Témacsoport, amely három területen fejtette ki működését. 1. Mivel a korai magyar történelem kutatása hangsúlyozottan interdiszciplináris nemzetközi feladat, különösen fontos a különböző szakterületen működő kutatók közötti információáramlás. Ezt konferenciákkal, rendszeres előadás-sorozattal, célzott tanulmánykötetekkel, valamint a nemzetközi kutatásokba való bekapcsolódással kívántuk támogatni. 2. Az alapkutatások terén a Pázmány Péter Katolikus Egyetemmel közösen bonyolított Urál–Volga-vidéki, valamint a kaukázusi régészeti expedíciók, a megkezdődött forrásfordítási munka, valamint monográfiák készítése és kiadása emelhető ki. 3. A társadalmi igények kielégítésére több száz hazai és határon túli előadás mellett több mint száz szerző részvételével ismeretterjesztő könyvsorozatot készítettünk.

ABSTRACT

Research on the prehistory and early history of the Hungarian people underwent major changes in the early 2000s in the wake of a spate of new archaeological discoveries, the integration of archaeogenetic studies and the possibility to freely conduct research projects in the successor states of the Soviet Union. Simultaneously, the historical data were revisited for a fresh interpretation, in part necessitated by the increased public interest and the mushrooming of fringe theories beyond the bounds of academe. The Early Hungarian History Research Group was founded under these circumstances in 2012, with a research agenda in the following three fields: 1. Given that research on early Hungarian history is an international interdisciplinary field, information flow between researchers working in different fields is essential, which we promote through conferences, regular lecture series, thematic publications, and participation in international re-

search projects. 2. Regarding basic research, we can highlight the archaeological expeditions to the Ural-Volga region and the Caucasus conducted in collaboration with the Pázmány Péter Catholic University and the translation of key historical sources as well as the editing and publication of monographs. 3. In addition to holding several hundred lectures both in Hungary and abroad, we have launched an educational book series for the general public, to which over a hundred authors have contributed.

Kulcsszavak: korai magyar történelem, Magyar Őstörténeti Témacsoport, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, régészet, archeogenetika, forráskiadás, ismeretterjesztés

Keywords: early Hungarian history, Early Hungarian History Research Group, Research Centre for the Humanities, archaeology, archaeogenetics, publication of source texts, public education

A KUTATÁS ÁLTALÁNOS HELYZETE A 2010-ES ÉVEK ELEJÉN

Az elmúlt évtizedekben érezhetően megnőtt a társadalmi érdeklődés a korai magyar történelem iránt, amelyet a hagyományos keretek között működő „hivatásos” kutatás egyre kevésbé tudott kielégíteni, miközben egyre nagyobb teret kaptak a „műkedvelők” javarészt parttalanul áradó, tudományosan többnyire gyenge alapokon álló elméletei. Az a gyakran ismételt vád, hogy a „hivatalos” – értsd: professzionális – kutatás nem kínál közérthető, az érdeklődő, de nem szakképzett olvasó számára fogyasztható tartalmakat, egyszerűen nem volt igaz: négy-öt évente születtek összefoglalások, és az ismeretterjesztő folyóiratokban is időről időre megjelentek cikkek. Ugyanakkor e munkák nem feltétlenül érték el a célközönséget, illetve nem minden esetben készültek a kor igényeinek megfelelően. A téma ráadásul a politika érdeklődését is felkeltette, ami a tudomány számára elkerülhetetlenné tette annak világossá tételét, hogy a kutatás zajlik, és érdemi, új eredményeket hoz.

Ezzel párhuzamosan több új fejlemény kezdte feszegetni a fennálló tudományos konszenzus kereteit. Egyfelől a posztszovjet régióban a „magyarkérdés” felértékelődött, mivel a Közép-Ural vidékén „magyargyanús” régészeti leletek kerültek elő, az ukrán Olekszij V. Komar pedig felvázolta a Dnyeper-vidéki, magyarokhoz köthető Szubbotcy régészeti horizont kereteit. E kutatásokhoz kapcsolódott szerencsésen, s vált idővel ezek egyik motorjává Türk Attila, aki az új eredményeket itthon is ismertté tette. Ez utóbbiak új, égető és lényegi kérdéseket vetettek fel, amelyeket a korábbi elméleti keretek között nemigen lehetett megválaszolni.

Másodszor, nagyon fontos körülmény, hogy a Szovjetunió széthullása után a kutatás szabadabbá vált, így rengeteg ismeret vált elérhetővé a magyar kutatás számára is, amelyek a nomád világ sokkal jobb megismerését tették (volna) lehetővé, amivel a keletről érkező, nagyállattartó magyarság kutatása új, kiváló le-

hetőségeket kapott. A kutatási feltételek megváltozását nagyban befolyásolta az információs robbanás is, amely eddig nehezen elérhető publikációkat tett hozzáférhetővé.

Harmadrészt, egy új tudományterület jelent meg a hagyományosan interdiszciplináris őstörténet-kutatásban: az archeogenetika (ma már egyre inkább archeogenomika), amely teljesen új információkat kínált, és számos kérdést vetett fel. Egy új tudományterület integrálása a már meglévő kutatási ágak közé azonban sohasem egyszerű feladat – ez esetben sem, ahogy azt számos vita tanúsítja. (A kezdeti lépéseket e téren az MTA Szegedi Biológiai Központ, majd 2003–2004-től az MTA Régészeti Intézetében létrehozott Archeogenetikai Laboratórium tette meg.)

A MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI TÉMACSOPORT MŰKÖDÉSE

Alapítás és célkitűzések. A magyar őstörténet kutatása nem hagyományos történetírói módszerekkel zajlik, hanem számos tudományterület művelőinek kínált feladatot. E kutatók azonban nem együtt, közös intézményben, hanem saját tudományterületeken dolgoznak, őstörténeti vonatkozású eredményeiket pedig időről időre, általában konferenciákon osztják meg egymással. A frissen megalakult Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója, Fodor Pál (Szentpéteri Józseffel szoros együttműködésben) 2012 februárjában a közös munka szorosabb kereteinek megteremtése céljából egyik első intézkedésével létrehozott egy folyamatos működést biztosító szervezeti egységet, a Magyar Őstörténeti Témacsoportot (MÖT). A kezdetben önkéntes alapon szerveződő hálózat 2013-tól az MTA anyagi támogatásával immár önállóan működő témacsoporttá alakult át. A juttatás két és fél kutatói státusz létrehozását tette lehetővé¹, illetve némi mozgásteret biztosított a különféle programok megvalósításához. A MÖT elnöke Vásáry István lett, az operatív munkát Szentpéteri József és Sudár Balázs (2012–2016), később Sudár Balázs végezte (2016–2019), 2020 elejétől pedig Türk Attila irányítja a témacsoportot.

A 2010-es évek elején a régészeten és a nyelvészen kívül az egyetemi oktatásban alig jelent meg az őstörténet, az interdiszciplináris kutatások szervezése pedig még kezdeti állapotban volt. Ennek következtében az egyes kutatók vagy kutatói közösségek gyakran egymásról nem vagy alig tudva működtek, a különféle tudományterületek pedig a társtudományoknak gyakorta nem a legújabb, hanem évtizedes, sokszor már elavult eredményeit görgették tovább. A MÖT iránt a

¹ A MÖT teljes vagy félállásban alkalmazott munkatársai: B. Szabó János (2018–2020), Jablonkay Judit (2019–2020), M. Lezsák Gabriella ([2013–] 2018–), Petkes Zsolt (2013–2019), Töser Márton (2019–2020), Türk Attila (2013–), Zsidai Zsuzsanna (2013–2017).

fentiek fényében az alapítók meglehetősen sokrétű elvárásokat fogalmaztak meg. 1. A különböző területek művelői közötti információáramlás szervezése. 2. Alapkutatások szervezése és végzése. 3. Az ismeretterjesztésben tapasztalható úr betöltése, az „alternatív” múltkutatók állításaival szemben versenyképes tartalmak megjelenítése.

Kutatásszervezési tevékenység. A MÓT első lépésben igyekezett áttekinteni, hogy az utolsó nagy szintézis, a millecenáriumi megemlékezések kötetei (*A honfoglalásról sok szemmel*, 1–4) óta eltelt bő másfél évtizedben merre tartottak a kutatások. Ezt egy kétnapos konferencia keretében (*Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*) 2013 tavaszán foglalták össze az előadók, munkájuk egy azonos című tanulmánykötetben jelent meg. A kutatásszervezés feladata az új információkkal rendelkező kutatók összegyűjtése, az információcsere intézményesített platformjának és a közös munka lehetőségének a biztosítása volt. Erre szolgált például a MÓT előadásorozata, ahol egy-egy kutató vagy kutatócsoport osztotta meg gondolatait a többnyire kollégákból álló közönséggel (36 alkalom, közel 50 – köztük számos külföldi – kutató előadása). Szintén fontosak voltak e szempontból a nemzetközi konferenciák. Az orosz–ukrán kezdeményezésre megindult „magyar konferenciák” 3. összejövetelét mi szervezhettük meg Budapesten a Pázmány Péter Katolikus Egyetemmel (PPKE) – a MÓT legszorosabb együttműködő partnerével – közösen, és a 4., kazanyi találkozó létrehozásában is részt vettünk. Közös konferenciát szerveztünk a moldáv kollégákkal Kisinyovban, a kelet-európai, illetve bolgár régészek részvételével pedig Budapesten. Az Osztrák Tudományos Akadémia Szociális Antropológiai Intézetének kutatóival az ethnonimek kérdéskörét jártuk körül Budapesten. Ezek mellett számos magyarországi tudományos összejövetel szervezésében is részt vettünk, például a népvándorlaskor fiatal kutatóinak két konferenciájának létrehozásában (*Hadak útján* XXIV. és XXIX.).

Magyarországon nagyon kevesen foglalkoznak kifejezetten őstörténeti kutatásokkal, viszont sok olyan kutató van, aki egy-egy résztémában lényeges mondanivalóval bír. Ezen értékes tudás gyakran elveszik, illetve nem válik láthatóvá a korszak többi kutatója számára. Többek között ezért indítottuk el a *Dentumoger* címet viselő, kifejezetten a korai magyar történelem szélesen értelmezett tárgykörébe tartozó tanulmányoknak helyet adó tanulmánykötet-sorozatunkat. Összeségében az őstörténet-kutatás komoly kutatóhiánnyal küzd, legfájdalmasabban talán a történettudomány területén, de ez mondható el a néprajzról, az orientalisztika különböző ágairól, és úgy tűnik, hogy egyre inkább a nyelvészetről is. Ez a helyzet aligha fog megváltozni addig, amíg a képzésben nem kap komolyabb helyet e téma.

A MÓT tagjai külföldi kutatásszervezéssel is foglalkoztak. Türk Attila vezetésével, a PPKE-vel szoros együttműködésben számos expedícióra került sor a

Dél-Urál tágan értelmezett régiójában, illetve Moldáviában. Ezen utak legfőbb hozadéka a helyi leletanyag első kézből való megismerése, a helyi kutatók munkájába való bekapcsolódás, az információcsere, végső soron pedig egy erős kutatóhálózat kialakítása volt. Ennek révén elmondható, hogy a posztszovjet térség korai magyar történelemmel kapcsolatos eredményei gyorsan ismertté válnak Magyarországon. Az etelközi lelethorizont alapvető monografikus bemutatása (Olekszij V. Komar munkája) a MÖT és a PPKE összefogásával jelenhetett meg orosz és magyar nyelven.

Saját kutatások. A MÖT tagjai természetesen saját kutatómunkát is végeztek a tudományterületükön. A PPKE-vel közösen szervezett, évről évre megvalósuló, nagyon komoly eredményekkel járó – többek között a genetikai kutatások számára is háttérrel biztosító – uráli expedíciók mellett M. Lezsák Gabriella a kaukázusi múzeumok anyagát tekintette át, és ásatásokon vett részt a Nyugat-Kaukázus térségében. Magyarországon további ásatásokra, illetve ásatások támogatására került sor különböző múzeumi együttműködések keretében. További MÖT-tagok a történeti-filológiai munkában vettek részt. Komoly figyelmet fordítottunk például néhány köztudatba bekerült, de nem kellőképpen elemzett mű értékelésének (*Tárh-i Üngürüş, Derbendnâme*). Megkezdődött a történeti források újraértékelése, valamint a sztyeppe analógiák gyűjtése is.

Tudományos ismeretterjesztés. A MÖT-tel szemben megfogalmazott elvárások egyik legfontosabbika az ismeretterjesztés volt: a tudományos eredmények, egyáltalán a tudományosság láthatóvá tétele a nagyközönség számára. Ennek többféle módon próbáltunk megfelelni.

A Helikon Kiadóval közösen megjelentetett, *Magyar őstörténet* című, hatkötetes sorozatunk (köteteit lásd jelen tanulmány végén) kifejezetten sikeresnek bizonyult; ma már az egyetemi oktatásban is helyet kap. A kötetek célja, hogy könnyen befogadható, mélyen strukturált formában mutassák be a korai magyar történelemre vonatkozó aktuális ismereteket. A több mint száz szerző írásait tartalmazó, összesen több mint ezer képpel és térképpel kísért könyvek szerkesztői feladatát Sudár Balázs (1–6.) és Petkes Zsolt (1., 3–5.) látta el. Boldog Zoltán grafikái – László Gyula munkássága után először – a honfoglalók megjelenítésének új, ma érvényes tudományos alapokon nyugvó vizuális bemutatását adják. A főbb eredményeket a *Rubicon* című folyóiratban is bemutattuk; összegző képet pedig Sudár Balázs készített a Kossuth Kiadó *Magyar História* című sorozata számára (2019).

Utazó poszterkiállításunkat (Petkes Zsolt munkája) több magyar helyszín mellett Szlovákiában és Törökországban is bemutattuk. Facebook-oldalunk heti rendszerességgel megújuló tartalmai szintén sok emberhez eljutottak; az uráli expedíciókról pedig több ismeretterjesztő film készül. Tagjaink több száz ismer-

retterjesztő előadást tartottak itthon és külföldön (Ausztria, Szlovákia, Csehország, Oroszország, Románia, Moldávia, Törökország, Kazahsztán, Egyesült Királyság). Az ismeretterjesztés tehát sokféle szempontból is eredményes, tényleges társadalmi hatást elérő vállalkozás volt, amely azonban az új tudománypolitikai helyzetben egyre kevésbé tud versenyképesen működni.

Publikációk. A MÖT tudományos publikációinak jelentős része a PPKE-vel együttműködésben látott napvilágot (MÖT – Kiadványok 2–9). A filológiai-történeti munkák megjelenési helye a *Források és tanulmányok* című sorozat, amelynek eddigi négy kötete Klima László forrásgyűjteménye a finnugor nyelvű népek korai történetéről, Gyóni Gábor munkája a korai magyar történelemről – amelyben különösen nagy hangsúlyt kaptak az orosz kutatások itthon kevésbé ismert eredményei, Mowes Drashuranci kaukázusi örmény krónikája Nagy Kornél fordításában, valamint a már említett *Dentumoger* című tanulmánygyűjtemény (felsorolásukat lásd a tanulmány végén). A honfoglalás historiográfiáját feldolgozó nagyszabású forrásgyűjteményt is mi készíthettük el az Osiris Kiadó számára (Sudár Balázs–B. Szabó János: *Honfoglalás*).

A MÖT kezeli a László Gyula Digitális Archívumot, amely többek között László Gyula régészeti és őstörténeti kéziratainak, jegyzeteinek digitalizált archiválását tartalmazza (Szentpéteri József és M. Lezsák Gabriella munkája).

Az eredmények mérlege. A MÖT eddigi tevékenységének a mérlegét a következőképpen látom. Vitathatatlanul sikerrel jártunk az akadémiai tudás társadalmi megjelenítése terén, a valamelyest is érdeklődők ma már tisztában vannak azzal, hogy a valódi tudományos műhelyekben komoly munka zajlik, amely folyamatosan új eredményeket hoz. A jelenlegi, a korábbiaknál sokkal jobb pozíció azonban gyorsan semmivé válik, ha e tevékenység nem folytatódik nagyon intenzíven. Komoly fejlesztésekre volna szükség az internetes megjelenítés, az adatbázisok területén, ezek azonban pillanatnyilag emberi erőforrások hiányában aligha oldhatók meg.

A tudományos kapcsolatrendszerek felépítése részben sikerrel járt. A kelet-európai kapcsolati háló kiválóan tekinthető, ennek központjában azonban sokkal inkább a PPKE áll, mint a MÖT. A magyar kutatói kapcsolatok terén messze nem ilyen jó a helyzet. Bár a közös munkák – például az ismeretterjesztő sorozat – révén számos kapcsolódás jött létre, ezek elsősorban személyi alapúak. Az állandó intézményes fórum létrehozására irányuló törekvésünk lényegében kudarcba fulladt, ami részben annak tudható be, hogy többen, köztük vezető kutatók is hamar kihátráltak a vállalkozásból. Műhelyépítésre pedig a személyi korlátok miatt nem volt lehetőség.

A szervező és ismeretterjesztő munka rengeteg energiát vett igénybe, ami a kutatókat láthatóan akadályozta személyes kutatásaik végzésében. Ez többek kö-

zött azért okoz problémát, mert eleve kevés és még kevesebb hatékony kutató van. Mindemellett úgy látom, hogy a tagok erejükhöz mérten komoly tudományos teljesítményt mutattak fel, amely érdemben befolyásolja a korai magyar történelem kutatását.

A MÓT eddigi fennállásának ideje alatt az őstörténetkutatás helyzete jelentősen megváltozott, ma már nem azok a kérdések, és nem olyanok a körülmények, mint amilyenek 2012-ben voltak. Ez felveti a folytatás lehetőségének kérdését. Véleményem szerint, két út képzelhető el: 1) a MÓT egy minimális méretű, hagyományos profilú kutatócsoporttá válik, amelyben személyes kutatómunka zajlik; 2) visszatérés az eredeti, széleskörűen értelmezett feladatok ellátásához, amihez azonban jóval nagyobb infrastruktúra szükséges.

A MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI TÉMACSOPORT ÁLTAL KIADOTT KÖTETEK

A MÓT Kiadványok sorozat

- Sudár B. – Szentpéteri J. – Petkes Zs. – M. Lezsák G. – Zsidai Zs. (szerk.) (2014): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. (MTA BTK MÓT Kiadványok 1.)* Budapest: MTA BTK
- Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. (szerk.) (2014): *Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. (MTA BTK MÓT Kiadványok 2.)* Budapest: Martin Opitz Kiadó–MTA BTK
- Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A. (2015): *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez. (MTA BTK MÓT Kiadványok 4.; Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4.)* Budapest: MTA BTK–PPKE
- Türk A. – Balogh Cs. – Major B. (szerk.) (2016): *A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. I–II. (MTA BTK MÓT Kiadványok 3. 1–2.; Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia No. 3. 1–2.)* Budapest–Esztergom: MTA BTK–PPKE
- Komar, O. V. (2018): *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции – A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei. (MTA BTK MÓT Kiadványok 5.; Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11.)* Budapest: Martin Opitz Kiadó–MTA BTK–PPKE
- Türk A. – Зеленков, А. С. (eds.) (2018): *III-ü Международный мадьярский симпозиум по археологии. Буданеум, 6–10 июня 2016 г. – 3. Nemzetközi Korai Magyar Történeti és Régészeti Konferencia. Budapest, 2016. június 6–10. (MTA BTK MÓT Kiadványok 6.; Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 12.)* Budapest: Martin Opitz Kiadó–MTA BTK–PPKE
- Türk A. – Sudár B. (eds.) (2019): *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. (BTK MÓT Kiadványok 7.; Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 15.)* Budapest: Martin Opitz Kiadó–BTK–PPKE
- Lőrinczy G. (2020): *A szegvár-oromdűlői 6–7. századi temető. (BTK MÓT Kiadványok 8.; Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 14.)* Budapest: Martin Opitz Kiadó–BTK–PPKE
- Грудочко, И. В. (2020): *Курганы с «усами» Эпоха поздней древности и раннего средневековья урало-казахстанских степей (IV–VII вв. н. э.). (BTK MÓT Kiadványok 9.; Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 16.)* Budapest: Martin Opitz Kiadó–BTK–PPKE

A Magyar Őstörténet sorozat

- Sudár B. – Petkes Zs. (szerk.) (2014): *A honfoglalók viselete. (Magyar Őstörténet 1.)* Budapest: Helikon–MTA BTK
- Sudár B. (szerk.) (2015): *Magyarok a honfoglalás korában. (Magyar Őstörténet 2.)* Budapest: Helikon–MTA BTK
- Sudár B. – Petkes Zs. (szerk.) (2015): *Honfoglalók fegyverben. (Magyar Őstörténet 3.)* Budapest: Helikon–MTA BTK
- Sudár B. – Petkes Zs. (szerk.) (2016): *Honfoglalás és megtelepedés. (Magyar Őstörténet 4.)* Budapest: Helikon–MTA BTK
- Sudár B. – Petkes Zs. (szerk.) (2017): *Hétköznapok a honfoglalás korában. (Magyar Őstörténet 5.)* Budapest: Helikon–MTA BTK
- Sudár B. (szerk.) (2018): *A honfoglalók műveltsége. (Magyar Őstörténet 6.)* Budapest: Helikon–MTA BTK

A Források és tanulmányok sorozat

- Klima L. (2016): *Jürkák, tormák, merják. Szemelvények a finnugor nyelvű népek történetének korai forrásaiból. (MTA BTK MŐT Források és tanulmányok 1.)* Budapest: MTA BTK
- Sudár B. (szerk.) (2017): *Dentumoger I.: Tanulmányok a korai magyar történelemről. (MTA BTK MŐT Források és tanulmányok 2.)* Budapest: MTA BTK
- Gyóni G. (2019): *A magyarság hajnalán. A magyarok korai története a honfoglalásig. (BTK MŐT Források és tanulmányok 3.)* Budapest: BTK
- Nagy K. (ford.) (2019): *A kaukázusi Albánia története. A Movses Daszuranc'nak tulajdonított örmény krónika. (BTK MŐT Források és tanulmányok 4.)* Budapest: BTK

A MŐT honlapja: <https://www.arpad.btk.mta.hu/>